

УДК 811.161.3'38

**АКАЗІЯНАЛІЗМЫ-НАЗОЎНІКІ
Ў ПАЭТЫЧНЫМ МАЎЛЕННІ РЫГОРА БАРАДУЛІНА****Л. В. Жураўская**

кандыдат філалагічных навук, дацэнт,
дацэнт кафедры беларускага мовазнаўства
УА МДПУ імя І. П. Шамякіна

Т. У. Азёмша

студэнтка філалагічнага факультэта УА МДПУ імя І. П. Шамякіна

У артыкуле выяўляюцца структурныя, функцыянальныя асаблівасці аказіяналізмаў-назоўнікаў, звяртаецца ўвага на семантыку нэўных груп аказіянальных слоў у аўтарскім маўленні народнага паэта Рэспублікі Беларусь Рыгора Барадуліна.

Уводзіны

У навуковай літаратуры агульнапрызнана, што індывідуальны стыль пісьменніка грунтуецца на агульнамоўным матэрыяле, але адбор моўных сродкаў, іх склад, прыёмы абазначэння прадметаў і паняццяў адметныя ў кожнага пісьменніка, праз што і выяўляюцца асаблівасці светаўспрымання, грамадзянская пазіцыя, талент аўтара.

Як падкрэсліваюць даследчыкі творчасці, стылю Р. Барадуліна, індывідуальная словатворчасць – арганічная, унікальная рыса паэтычнага таленту паэта; аказіяналізмы ў яго творах – адзін з найважнейшых мастацкіх сродкаў; ён прызнаны майстар неалагізма ў сучаснай беларускай паэзіі [1]–[4].

Аказіяналізмы (лац. *accosionalis* – “выпадковы”) – з’явы маўлення, якія не адпавядаюць агульнапрынятаму ўжыванню, ствараюцца паэтамі і празаікамі, публіцыстамі, а таму называюцца інакш аўтарскімі, індывідуальна-стылістычнымі неалагізмамі, або аўтарскімі наватворамі [5, 65].

У беларускім мовазнаўстве аказіянальную лексіку даследавалі Г. Басавы, У. А. Бобрык, В. Зразікава, І. Казейка, М. Прыгодзіч, А. Солахаў, Н. У. Чарнаброўкіна, І. М. Яраш і іншыя мовазнаўцы з пункту гледжання асаблівасцей словаўтварэння, функцыі ў мастацкім тэксце, семантыкі [6]–[12], зроблены спробы стварэння слоўнікаў аказіяналізмаў [1], [6], [13]. У якасці матэрыялаў даследавання вучоныя выкарыстоўвалі і паэтычныя тэксты Р. Барадуліна, аднак аказіяналізмы твораў зборніка паэта “Евангелле ад Мамы” [14] прадметам спецыяльнага вывучэння не з’яўляліся.

Таму мэтай далейшага даследавання з’яўляецца апісанне аўтарскіх неалагізмаў-назоўнікаў гэтага зборніка ў кагнітыўным аспекце: мова – механізм пазнання, сістэма знакаў, якая кадыфікуе, трансфармуе інфармацыю, у значэнні моўных адзінак закладзены пазнавальныя структуры, што выяўляецца пры ўтварэнні аказіянальных слоў. У нашым выпадку асаблівасці семантыкі, структуры, функцыі аказіяналізмаў звязаны з тэматычнымі асаблівасцямі зборніка, аўтарскай задумай, яго жыццёвым крэда.

Вынікі даследавання і іх абмеркаванне

Зборнік вершаў Р. Барадуліна “Евангелле ад Мамы” – своеасаблівая з’ява ў беларускай літаратуры і ў жыцці самога аўтара. У яго ўвайшлі творы сталага паэта, майстра слова, чалавека, які задумваецца над тым, з чым прайшоў па зямлі абяцанай і на каго пакіне яе. У вершах-споведзях любоў да жыцця, вяртанне да заповітных пачаткаў. Праз усю творчасць паэта праходзіць вобраз яго маці Акуліны Андрэеўны, які набыў ў гэтым зборніку больш шырокі кантэкст: “слова “маці” адкрываецца сваім першапачатковым сэнсам, уключае ў сябе паняцці роду і радзімы... “Евангелле ад Мамы” прачытваецца як благавест пра род і радзіму, айчыну і народ...” [1, 240]. Паэт па-свойму прыходзіць да Бога, робіць спробу выявіць светаадчуванне чалавека ў жыццёвым тлуме, зірнуць на катаклізмы часу як на адплату за гістарычную здраду, згодніцтва, вераадступніцтва.

Выхад паэт бачыць у захаванні трох святых – Маці. Мова. Малітва: праз іх вымяраецца чалавечая існасць. Даследчыкі творчасці Р. Барадуліна адзначаюць, што ў адным з інтэрв’ю паэт

падкрэсліў: “Без мовы нічога не можа быць, а яна... даецца разам з жыццём і даецца ад маці... Але самае галоўнае, што дало мне сілу ў жыцці, – гэта маціна слова, маціна мова. ...Натуральная, родная мова перадаецца толькі з малаком маці, таму родная мова і завецца мацінай” [1], [4], [15].

Такім чынам, асноўны канцэпт зборніка “Евангелле ад Мамаў” – роздум паэта пра лёс этнасу, радзімы, мовы. Сам факт, што ў зборніку “Евангелле ад Мамаў” каля 500 аказіянальных слоў, – сведчанне таго, што мова беларуская жывая, яна функцыянуе як сродак пазнання, успрымання, адлюстравання з’яў рэчаіснасці, выяўлення пачуццяў паэта, лірычнага героя. Ужо на гэтай падставе можна сцвярджаць, што аўтарскія неалагізмы ў паэтычным маўленні Р. Барадзіна выконваюць эстэтычную функцыю.

Сярод выяўленых наватвораў 299 назоўнікаў простых і 62 складаныя.

Часцей паэт выкарыстоўвае назоўнікі з адцягненым значэннем (66 простых і 12 складаных): *показка* [14, 213], *узбліск* [14, 215], *незабыццё* [14, 210], *уздрыг* [14, 205], *пагасціны*, *вясціны* [14, 235], *сечыва* [14, 242], *ведзьмаўство* [14, 244], *цёмрыва* [14, 27], *юрлівосць* [14, 249], *вядмаладзь* [14, 251], *шанцаванне* [14, 324], *белата* [14, 347], *гняўлівасць* [14, 346], *неціхоце* [14, 346], *бесчась* [14, 346], *хмарыва* [14, 37], *бальшыня* [14, 371] і інш.;

небаўлётнасць [14, 437], *доўгаспрыянне* [14, 42], *хваласпеў* [14, 289], *тагасвецце* [14, 72], *мнагамудрасць* [14, 20], *дабрасвецце* [14, 280] і інш. Гэта назоўнікі з адцягненым значэннем якасці, уласцівасці, стану, адчування, дзеяння.

Аказіяналізмы-назоўнікі, што маюць абстрактнае значэнне, падзяляюцца на некалькі лексіка-семантычных падгруп, якія выяўляюць аўтарскую пазіцыю, яго погляд на апісаных з’явы, маюць абагульняльнае значэнне:

– назоўнікі-назвы перажытых беларусамі як этнасам гістарычных падзей: *Ён думкай засявае / Магчымую прастору, / Дзе правяла разору / Прапаўшчына сівая* [14, 11]; *Чаму ж ён не адвёў абвіў змяіны / Рахманы, як і сам ты, твой анёл* [14, 197]; *Мы – толькі сцені ў храме сноў, / Пагонь / на свежых ранах ляда* [14, 143]; *А вынесці можам на развітанне / За ўсё, што было да душы / да смаку / За доўгаспрыянне і спачуванне / Мы вынесці можам жыццю падзяку* [14, 42];

– аказіяналізмы-назвы заўсёдных з’яў, што вядуць беларуса праз усё жыццё: *Так і нябёсы важаць дзень асверамі, / А важыва яму да небакраю* [14, 11]; *Паклон кужэльнаму сувою – / Бярог і ў сквар, і ў маразы* [14, 405];

– наватворы-назоўнікі, якія абазначаюць паняцці-абагульненні жыццёвага вопыту паэта: *Смерць як жыццё / Жыццё як смерць. / І немінучасць і мінучасць / Жыві / І ў гэтым свеце сцвердзь, / І ў тым / Сваю нежывучасць* [14, 157]; *Няхай не трапіць толькі ў перакрут, / Як з лёну тканая, душа Ілоны* [14, 290]; *Пражорліваму ашчэру / Свой голад не давярайце ...* [14, 46]; *І прагоніць вада і засмагу і стому, / І ў чужыне па краі бацькоўскім тугу* [14, 34]; *Я царкву сваю ў душы нашу / З алтаром святла, званіцай болю / Правіць смутак мой па мне імішу, / Хоча хваласпеў зладодзіць долю* [14, 289].

Другую па колькасці групу складаюць аказіянальныя новаўтварэнні са значэннем асобы (простых – 30, складаных – 20):

здзірца [14, 84], *прыб’іш* [14, 80], *паміра́не* [14, 316], *снегавічоўна* [14, 168], *філалагіня* [14, 430], *селянінавіч* [14, 127], *цыганяняты* [14, 187], *мілун* [14, 154], *нецярплівец* [14, 42], *камяняр* [14, 283], *пабязай* [14, 434], *паляжучка* [14, 434], *купаляняты* [14, 107];

радзімапрадаўцы [14, 416], *глінаме́сец* [14, 334], *велікалюд* [14, 248], *ляютнік* [14, 402], *аднакрэўнік* [14, 68], *хлебараб* [14, 43], *гаспадыня-парадніца* [14, 109] і інш.

Аказіянальныя назоўнікі гэтай групы дзеляцца на наступныя семантычныя падгрупы:

– назвы асоб па роду заняткаў – мужчынскага і жаночага полу, утвораныя ад асноў назоўнікаў або дзеясловаў суфіксальнымі спосабам: *філалагіня*, *драматургіня*, *трамвайшчык*, *перавознік*, *камяняр*, *праля*, *ткаля*: *Камяняр крута камень кве* [14, 283]; *Тры цюльпаны ад філалагіні, / Як намёк сівому цельпуку, / Што твая магчымасць ва ўспаміне* [14, 430]; *Ды, конях радасці кароткай, / Чакаю свой табун дарма. / Стаю ў руках з пустой аброткай, / Ды перавозніка няма* [14, 375]; *Трамвайшчык / Голасам адсырэльым / Аб’яўляе: / – Трамвай на возера ідзе* [14, 220];

– назвы асоб па месцы жыхарства, утвораныя суфіксальнымі спосабам: *селянінавіч* (жыхар вёскі, селянін), *хутаранчык* (хлопчык з хутара): *У кружаллах развязалі торбы цішком, / Вячэралі прадубленай саланінай. / Шукалі работы самай цяжкай / Льновалосыя селянінавічы* [14, 127]; *Што з нічога нешта вымоджвала, / Са старога новае перапывала, / Каб бацьку было не сорам / Мяне, хутаранчыка, паказваць мястэчку* [14, 297];

– назвы асоб жаночага полу, утвораныя суфіксальным спосабам: снегавічоўна ← снегавік, крывічоўна ← крывічы: *Яна мая па духу, па крыві, / Крывіцкая крывінка, / Крывічоўна* [14, 290]; *Мароз снегавічоўну лепіць, / Завейна гладзіць бараду* [14, 168];

– назвы асоб па нейкай прыкмеце, уласцівасці, утвораныя ад асноў прыметнікаў суфіксальным спосабам: *ненажэрцы* ← *ненажэрныя*; *нецярпліўцы* ← *нецярплівыя*; *дуронка, распушчонка* ← *дурная, распусная*; *нястомнікі* ← *нястомныя*; ад асноў дзеясловаў: *здзірца* ← *здзіраць, мілун* ← *мілавацца, паляжучка* ← *паляжаць, пабягай* ← *пабегчы*: *А вядуць не ўсе дарогі ў Рым, / У Ерусалім / Ідуць нястомнікі* [14, 281]; *Каб зброд, няварты нашае гразі / Меў за нікчэмнасць нас, / Каб здзірца быў у рызе, / Мы ў рыззі* [14, 84]. Назоўнік *здзірца* мае абагульняльнае значэнне “ўсякі, хто ў адпаведны час абіраў беларускі народ”, утвораны суфіксальным спосабам ад асновы дзеяслова *здзіраць* – абіраць.

Шматлікая трэцяя група аказіяналізмаў-назоўнікаў – назвы прадметаў (34 простыя і 27 складаных): *ручасцік* (збан) [14, 62]; *свінцонка* (вада са свінцом); *пер’іна* [14, 195]; *тапаляняты* [14, 107]; *быльняжынка* [14, 354]; *камянькі* (каменьчыкі), *камячына* (камяк) [14, 202]; *падсмеченне* (смятана, якой прыпраўлялася страва), *габлюшка* (стружка ад габлявання) [14, 290]; *халадзёнка* (квас) [14, 303], [14, 185]; *манашка-каплічка* [14, 372], *электрасвечка* [14, 125], *страха* – *чубатка* [14, 264], *жаўталісце* [14, 199], *чарнахмыз* [14, 111], *лістабой* [14, 438] і інш.

Аказіянальныя назоўнікі-назвы прадметаў падзяляюцца на наступныя лексіка-семантычныя падгрупы:

– назвы прадметаў быту: *ручасцік, пер’іна, габлюшка, камячына, камянькі*: *Вечар... / Цішыню ліе, / Як сырадой з ручасціка, / Смутак захінае гаманою* [14, 62]; *На хвасце ў сарокі пер’іна / Пераважыць ісіну рахубай* [14, 195]; *Калі маю суцішыць галаву / Напханая габлюшкамі падушка, / І зноўку запарэчу – / Я жыву, / Бо за мяне жыве мая дачушка* [14, 290]; *Ліст зялёны нестане жоўты, ён не сагрэе / Камячыну ласкава, / Як і ліст ад цябе, / Што вяшчуе расстанне* [14, 202]. *Не прына – пер’іна* – адзінкавы прадмет, філасофскае разважанне ў лаканічнай форме: часам не трэба доўга разважаць, каб убачыць ісіну; *камячына* (ад камяк) – адзінкавы прадмет, вялікі камяк;

– стравы: *падсмеченне, халадзёнка* (квас): *Тады была сіла, / Як маці на гаршчок насіла. / Падсмечення на патэльні / Не паспытаеш, відаць* [14, 185] *І халадзёнка льецца з меднай кварцы / У лазні, дзе не змываюцца грахі* [14, 303]. Аказіяналізмы ствараюць нацыянальны каларыт, назоўнік *падсмеченне* ўтвораны ад асновы назоўніка *смятана* прыставачна-суфіксальным спосабам;

– з’явы прыроды: *сіварок* ← *сівер, сняжыца* ← *снег*, утвораныя суфіксальным спосабам ад асноў назоўнікаў: *Сняжыца ў вочы б’е сляпая. / Глядзіш, і скончыцца зіма* [14, 168]; *Свяжэе потых сіварка, / Чужэе цесната людская* [14, 5]; словы гэтыя маюць метафарычнае значэнне: *сняжыца* напрыканцы зімы – не снег, у тэксце – знак змен на лепшае; *сіварок* (не *сівер*) – нясе негатывнае значэнне: адчужэнне ў адносінах; *свінцонка* – вада са свінцом у выніку чарнобыльскіх падзей, а не свяцонная вада – свяцонка: *Свяцонку б лети назваць – / Свінцонкаю – / Цяжкім свінцом вада свяцілася* [14, 163]. Замена адной літары – і ствараюцца антонімы кантэкстнага тыпу – часты прыём у паэзіі Р. Барадзіліна [3], [4].

– назвы месца жыхарства: *прабацькаўшчына, праайчына, прасвет*; *начлежка, паганішча, гарэлішча*: *Спаўчына – / Пупавіна, / Што лучыць з сусветам, з прасветам, / З прабацькаўшчынай, з праайчынай, / І досвіткавай лучынай...* [14, 79], словы ўтвораны ад наяўных у мове *свет* → *прасвет*, *бацькаўшчына* → *прабацькаўшчына*, *айчына* → *праайчына* прыставачным спосабам, у тэксце маюць значэнне гістарычнага паходжання сучаснага беларуса, больш лаканічна не скажаш: *нельга забываць, хто ты ёсць, ты гаспадар на сваёй радзіме*; словы *начлежка, гарэлішча, паганішча* маюць зборнае значэнне – назвы пройдзеных гістарычных шляхоў беларусамі, пра якія таксама нельга забывацца: *І ён, / адкопваючы замчышчы й паганішчы, / Вяртаў дамоў крывіцкі дух забраны* [14, 31]; *Ля агню начных бажых / Нецярпенне дыбам. / Ля гарэлішчаў чужых / Смела грэйся дымам* [14, 135]; *Ліставейны лівень Белаавежы, / Цёплы град зрудзельных жалудоў. / Зубранят вятрыстае начлежжа* [14, 193];

– назвы раслін: *дзьмушка, быльняжынка*: *Усё – пачатак тла і лоўля дзьмушак, / І млоснасць духу – усё лухта лухты* [14, 7]. *Мяжа туману. Світаньня мяжа. / Мяжа дабра й трываласці. / Ад быльняжынкі аж да глыжы / Апошняга проішлась трымаецца* [14, 31]. Словы *дзьмушка* (ад літаратурнага *дзьмухаецца*) у тэксце мае значэнне “адна часцінка” *дзьмухаўца*; *быльняжынка* (ад *быльнэг*) мае значэнне адзінкавасці, утвораны суфіксальным спосабам, у тэксце –

сродкі перадачы філасофскага сцвярджэння аб непаўторнасці жыцця, дзе кожная дробязь – знак праявы Божай, на ёй трымаецца жыццё.

Такім чынам, простыя назоўнікі – назвы рэалій, прадметаў, з’яў, утвораныя ад наяўных у беларускай мове слоў суфіксальным, прэфіксальным спосабамі, аўтар выкарыстоўвае для перадачы рэльефнасці, зразумеласці філасофскіх разважанняў аб непаўторнасці жыцця, аб неабходнасці памятаць свае вытокі; для стварэння лаканічных карцін, вобразаў агульначалавечага значэння.

Сярод складаных назоўнікаў-аказіяналізмаў выдзелены наступныя лексіка-семантычныя групы: назвы асоб, прадметаў, раслін жывёл, абстрактных паняццяў, кожная з якіх прадстаўлена сваімі лексіка-семантычнымі падгрупамі. Паводле структуры выдзяляюцца два тыпы складаных назоўнікаў-аказіяналізмаў: цэласна-аформленыя (адно слова, дзе ўтваральныя асновы звязаны з дапамогай злучальнага галоснага) і раздзельна-аформленыя (кампазіты-назоўнікі з апорным кампанентам, роўным слову [11]), [16].

Сярод назваў асоб вылучаюцца семантычныя падгрупы:

– назвы асоб па роду заняткаў – злітна-аформленыя, утвораныя складана-нульсуфіксальным ці складана-суфіксальным спосабамі злучэннем асноў назоўніка і дзеяслова, ці двух назоўнікаў: *Дзецяробы пайшлі ў бабылі. / Ні ўчынак, ні хлеб учыніць / Няма рошчыны* [14, 248]; складана-суфіксальным спосабам: *Радзімапрадаўцы. / Вам гэта ўсё роўна, / За колькі каго прадаваць і калі* [14, 416]; *Спапернік вечнага тварца, / О, скульптар, / Дужы глінамесяц, / Зляціць ці зможаш / Поўны месяц / Ці хоць бы веташок з канца* [14, 334]; *Калоссямі трызніць іржэўнік, / Рака помніць хвалі свае. / І голас крыві / Аднакрэўнік / З натоўку вякоў пазнае* [14, 68]. Назоўнікі *дзецяробы*, *радзімапрадаўцы*, *глінамесяц* перадаюць эмацыянальны стан аўтара, яго роздум, распач, асуджэнне: *дзецяробы ў тэксце* – “мужчыны, што маюць дзяцей, але ўтрымліваць іх не могуць, бо яны бабылі, беднякі”; *радзімапрадаўцы* – “здраднікі”; *глінамесяц* – “скульптар, які не можа стварыць хоць бы нейкі штрых (веташок) да вобраза Радзімы”; назоўнік *аднакрэўнік* мае абагульняльнае значэнне “беларус, што памятае сваё паходжанне, як колас – іржэўнік, рака – хвалі свае”.

Раздзельна-аформленыя аказіянальныя назоўнікі, ці кампазіты-наватворы з апорным кампанентам-самастойным словам, што перадаецца дэфісным напісаннем іх: *земляроб-працавік, прасяяк-недашкрэба, мужык-дзецяроб, гаспадыня-парадніца*. Другі кампанент стварае параўнанне прадметаў, ілюструе асацыятыўнасць мыслення паэта, незвычайнасць яго светаўспрымання: *Трава – / гаспадыня-парадніца, / Парадак ва ўсім прызнае* [14, 109].

Найбольшую па колькасці групу складаюць аказіянальныя назоўнікі-кампазіты назвы прадметаў (20).

Сярод іх

– назоўнікі-назвы з’яў прыроды, утвораныя складаннем асноў назоўніка і дзеяслова бязафіксным спосабам: снегастой, вададых, ветравей, лістабой, хваласпеў, суравей: *Без людзей жыццё – галлё бялістае, / Ліст не ўвесь суравеі змялі* [14, 40]; *А вецер пыл садзьме / З магіл забытых / І намяце наві ў лістабой* [14, 438]; *Нясе з навагаю ваду святую, / Як дарагую ношку, / вададых, / Нясе ды чуе: Каня лямантуе / І жаўранак казыча сонны слы /* [14, 65]; *Ходзіць ненажэраю / Ветравей. / Неба, броснай шэраю не травей* [14, 348]. Значэнне аказіяналізмаў-кампазітаў выводзіцца са значэнняў іх кампанентаў: *суравеі* – “суровыя, халодныя вятры”; *лістабой* – “час, калі лісце інтэнсіўна ападае з дрэў, пераможанае, пабітае”, а ў вершы – гэта сімвалы неперарыўнасці, няскончанасці жыцця (не ўвесь ліст змялі суравеі); *вададых* – спакойнае цячэнне вады, як дыханне чалавека;

– назвы прадметаў, з’яў побыту, утвораныя складаннем асноў прыметніка і назоўніка; электрасвечка, электрасвятло: *Праз зашклёныя вочкі / Каменных кашоў / Хоча выліцца электрасвятло халоднае* [14, 420];

– назвы расліннага, жывёльнага свету: чарнахмыз, жаўталісце, жывадух: *Я сцяжыне дань залачу / Жаўталісцем / З бяроз Беразвечча* [14, 199]; *Час паветра не знішчыў. / І вякуюць вякі / Жывадухі гарышчаў – / Галубы й мастакі* [14, 426];

– назвы абстрактных паняццяў, утвораныя складана-суфіксальным спосабам: доўгаспрыянне, тагасвецце, крутаброўе, дабрасвецце: *Затрапятаўся, быццам дабрасвецце, / Над Галілейскім морам галубок* [14, 280]; ... *За доўгаўспрыянне і спачуванне / Мы вынесці можам жыццю падзяку* [14, 242]; *Беларушчына – / Крокі вязня. / Крутаброўе калядных дуг / Вольны ўздых і высокі дух* [14, 56].

Сярод раздзельна-аформленых кампазітаў-наватвораў найбольш назваў з'яў прыроды: *дождж-імжыніст*, *дождж-марасель*... [14, 255]; *маладзік-светласей* [14, 56], *вятры-вазакі* [14, 171], *прыцемак-хвалько* [14, 187]. *Страсае светлакоў цыгаркі / На росы прыцемак-хвалько* [14, 187]; *Іллянішча топчуць вятры-вазакі. / Надвор'е імжу прасявае. / Завязвае клопат снапоў вузлякі / На памяць аб леце, / Аб цёплым блакіце* [14, 171]. Другі кампанент кампазіта дае кваліфікацыю, параўнанне першаму (вецер-**вазак** – моцны, топча палі, як нагужаны воз), у адных выпадках другі кампанент – агульнавядомае беларускае слова, у другіх – аказіяналізм – *дождж-марасель* (**марасіць**), *-імжыніст* (імжыць), *цень-курацень* – пра кружэнне антэны на доме); *маладзік-светласей* (сее святло). Такія назоўнікі валодаюць найбольшай выразнасцю, экспрэсіўнасцю, вобразнасцю з-за сваёй своеасаблівай структуры;

– назваў прадметаў: *хустка-ахінанка*, *мова-крывічанка*, *палка-падпірушка*, *манашка-каплічка*, *казка-інтрыганка*. Другі кампанент – аддзяслёны назоўнік падкрэслівае прызначэнне прадмета, абазначанага першым кампанентам кампазіта (*хустка-ахінанка* – для ахінання, *палка-падпірушка* – падпора, *казка-інтрыганка* – інтрыгуе); другі кампанент – назоўнік – агульнавядомы – дае апісанне прадмета: *мова-крывічанка* (мова крывічоў); *манашка-каплічка* – падобная на манашку ў чорным адзенні; *страха-чубатка* (падобная на курыцу), *жарышка-дзьмушка* (якая яшчэ не патухла). Кампаненты такіх слоў-кампазітаў – рэаліі жыцця беларусаў, што сведчыць пра натуральнасць вобразаў і іх “беларускасць”: *Двор прапах, як млынар, мукою. / Смачна квочка страха-чубатка* [14, 264]; *Спачатку ловім мы жар-птушку, / Узняўшы ў небе зорны пыл. / А потым – / Палку-падпірушку, Каб свой падперці небасхіл* [14, 294]. *У вусны песцяць казку-інтрыганку, / І пражу грэе цёплая рука* [14, 264]; *А час цябе / Жарынкай-дзьмушкай / Здзімае, як і ўсіх, / На дно* [14, 222]. Назоўнікі-кампазіты, што абазначаюць прадметы, ствараюць арыгінальныя вобразы, даюць магчымасць знайсці нацыянальнае ў агульначалавечым.

Як паказвае прааналізаваны матэрыял, аказіянальныя назоўнікі ў зборніку “Евангелле ад Мамы” ўтвораны пераважна марфалагічнымі спосабамі афіксацыі: прыставачным, суфіксальным, а таксама складаннем, якое прадстаўлена двума тыпамі. злітныя кампазіты і кампазіты з апорным кампанентам самастойным словам (раздзельна-аформленыя).

Аказіянальныя назоўнікі ўтвараюцца пераважна пры дапамозе суфіксаў:

- шчын-: *прапаўшчына*;
- інк(-ынк-): *быльняжынка*, *блакіцінка*;
- шчык(-нік-): *трамвайшчык*, *перавознік*;
- оўн-: *снегавічоўна*, *крывічоўна*;
- нік-: *ляночнік*, *ліпоўнік*;
- нят-: *цыганяняты*;
- ышч-(ішч-): *паганішча*, *замчышча*, *гарэлішча*;
- ств-: *ведзьмаўство* [14, 244];
- ец(-ц-): *здзірца*, *ненажэрцы*, *нецяярплівец*;
- ын(-ін-): *камячына*, *філалагія*;
- яр-: *камяняр*;
- асць(-осць-): *юрлівосць* [14, 249], *гняўлівасць* [14, 346];
- ыв-: *сечыва* [14, 242], *хмарыва* [14, 37];
- ат-: *белата*.

Менш прадуктыўнымі з'яўляюцца бязафіксны спосаб утварэння назоўнікаў ад дзеяслоўных асноў: *уздрыг*, *ашчэр* [14, 46]; *сквар* [14, 405];

прэфіксальны: *водмаладзь*, *праайчына* [14, 79], *прабацькаўшчына*, *прасвет* [14, 79].

прыставачна-суфіксальны: *пагасціны*, *нежывучасць* [14, 157]; *падсмеценне* [14, 185].

Значная колькасць назоўнікаў-аказіяналізмаў утворана спосабам складання:

асновы назоўніка і дзеяслова: *лістабой*, *ліставей*, *зімавея*, *дзецяроб*;

прыметніка і назоўніка: *велікалюд*, *Белабог*;

складана-суфіксальным спосабам: *глінамесея*, *аднакрэўнік* [14, 68], *радзімапрадаўцы* [14, 416].

Больш прадуктыўным з'яўляецца ўтварэнне кампазітаў-назоўнікаў з апорным кампанентам назоўнікам: *музык-дзецяроб*, *прасяк-недашкрэба*, *гаспадыня-парадніца*, *хустка-ахінанка*, *манашка-каплічка*, *казка-інтрыганка*; *дождж-марасель* (**марасіць**), *дождж-імжыніст* (**імжыць**).

Вывады

Выяўленыя ў тэкстах зборніка “Евангелле ад Мамы” Р. Барадуліна семантычныя групы аказіяналізмаў-назоўнікаў – гэта назвы з’яў, рэалій, прадметаў, асоб, абумоўленыя творчай задумай аўтара, дапамагаюць яму стварыць такія вобразы, якімі іх успрымае паэт-беларус, што ўсё жыццё дбае пра лёс Мовы, Маці, Радзімы.

Натуральна, што паводле структуры – гэта вытворныя словы, утваральныя асновы іх – у большасці вядомыя беларускай мове. Спосабы словаўтварэння такія, як і ў кадыфікаванай беларускай мове, таму большасць з іх зразумелыя ў паэтычных тэкстах, не патрабуюць асаблівых тлумачэнняў, набываюць у большасці выпадкаў метафарычнасць, абагульняльнасць.

Аказіянальныя назоўнікі ў аналізаваным зборніку ўтвораны пераважна афіксальнымі спосабамі: прэфіксальным, суфіксальным, нульсуфіксальным (бязафіксным), прэфіксальна-суфіксальным, а таксама складаннем асноў і слоў. Часам аўтар змяняе націск у словах: *юрлівосць* (не *юрлівасць*), *Велікосць* (не *вялікасць*), дакладней – падае яго з акцэнталагічнай асаблівасцю роднай гаворкі.

Аказіянальныя назоўнікі-кампазіты з апорным словам назоўнікам – лаканічнае параўнанне: другі кампанент дае кваліфікацыю першаму кампаненту, акрэслівае прызначэнне прадмета, абазначанага першым кампанентам; валодаюць асаблівай выразнасцю, экспрэсіўнасцю, ствараюць нацыянальны каларыт (*хустка-ахінанка, дождж-марасель, дождж-імжынiст*).

Літаратура

1. Богданович, И. Рыгор Барадулін. Евангелле ад Мамы: рэцэнзія / М. Богданович // Неман. – 1996. – № 4. – С. 239–246.
2. Вештарт, Г. Не пустазеліцца моўная ніва: неалагізмы ў “Псалмах Давыдавых” Рыгора Барадуліна / Г. Вештарт // ЛіМ. – 2000. – 1 снежня. – С. 6–7.
3. Гарэлік, Л. Рыгор Барадулін / Л. Гарэлік // Беларуская мова: Энцыклапедыя / пад рэд. А. Я. Міхневіча. – Мінск : БелЭн, 1994. – С. 73–75.
4. Гарэлік, Л. Радзіму любяць не па абавязку: Творчасць Рыгора Барадуліна ў школьнай праграме / Л. Гарэлік // Роднае слова. – 1993. – № 8. – С. 3–12.
5. Басава, Г. І. Аказіяналізмы / Г. І. Басава // Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва : у 5 т. / пад рэд. І. П. Шамякіна. – Мінск : БелСЭ, 1984–1987. – Т. 1. – 1984. – С. 65.
6. Басава, Г. І. Аўтарскі неалагізм / Г. І. Басава, М. Прыгодзіч // Роднае слова. – 1995. – № 8. – С. 61–64 ; № 10. – С. 68–73 ; № 12. – С. 62–65.
7. Бобрик, В. А. Новообразования в языке Янки Купалы : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / В. А. Бобрик ; БГУ. – Минск, 1992. – 28 с.
8. Зразікава, В. А. Індывідуальна-аўтарскія неалагізмы ў творчасці беларускіх пісьменнікаў / В. А. Зразікава // Беларуская мова і літаратура. – 2006. – № 2. – С. 36–40.
9. Казейка, І. П. Паняцце неалагізма ў сучасным мовазнаўстве / І. П. Казейка // Беларуская лінгвістыка. – 1988. – № 4. – С. 32–34.
10. Прыгодзіч, М. Р. Аўтарскі неалагізм у мастацкім творы / М. Р. Прыгодзіч // Польша. – 1984. – № 6. – С. 204–209.
11. Солахаў, А. В. Аказіянальныя назоўнікі-кампазіты з апорным кампанентам, роўным самастойнаму слову (на матэрыяле твораў беларускай паэзіі другой паловы XX стагоддзя) / А. В. Солахаў // Весн. Мазыр. дзярж. пед. ун-та. – 2005. – № 2(15). – С. 94–98.
12. Чарнаброўкіна, Н. У. Лексіка-семантычная група аказіянальных назваў адцягненых паняццяў / Н. У. Чарнаброўкіна // Весн. Бел. дзярж. ун-та. Сер. 4, Філалогія. Журналістыка. Педагагіка. Псіхалогія. – 1996. – № 3. – С. 24–27.
13. Барысенка, В. Я. Аказіяналізмы ў мове тэкстаў Ніны Мацяш / В. Я. Барысенка, Л. В. Жураўская // Весн. Мазыр. дзярж. пед. ун-та імя І. П. Шамякіна. – 2012. – № 3. – С. 76–80.
14. Барадулін, Р. Евангелле ад Мамы / Р. Барадулін. – Мінск : Маст. літ., 1995. – 462 с.
15. Астраух, А. Пад трохзор’ем святых / А. Астраух // ЛіМ. – 1995. – 18 жніўня. – № 33. – С. 6–7.
16. Шакун, Л. М. Словаўтварэнне : вуч. дапам. для філал. фак. ВНУ / Л. М. Шакун. – Мінск : Выш. шк., 1978. – 128 с.

Summary

The article identifies the structural and functional features of occasional words-nouns, draws attention to the semantics of certain types of groups of words in the author's speech of the national poet of Belarus Rygor Baradulin.

Паступіў у рэдакцыю 20.05.13